

Słowa kluczowe: Jezus, *arché*, List do Kolosan, św. Paweł, teologia biblijna, grecka filozofia

Keywords: Jesus, *arché*, The Epistle to the Colossians, Saint Paul, Biblical Theology, Greek Philosophy

Jan M. Kozłowski

UNIwersytet Warszawski
Instytut Filologii Klasycznej

JEZUS JAKO FILOZOFICZNA ARCHÉ W LIŚCIE DO KOLOSAN 1,18

„Rozłupcie drzewo, Ja tam jestem.
Podnieście kamień, a znajdziecie Mnie tam”
(Ewangelia Tomasza 77)

TERMIN APXH W KOL 1,18 I JEGO „INICJALNE” ZNACZENIE

Hymn o Chrystusie w Liście do Kolosan św. Pawła (1,15-20)¹ opowiada w podniosłym tonie o boskiej godności Chrystusa i dokonanym przez Niego dziele

1 Słowa otwierające List do Kolosan brzmią: „Paweł, z woli Bożej apostoł Chrystusa Jezusa, i Tymoteusz, brat, do świętych i wiernych w Chrystusie braci w Kolosach” (1,1-2). Pawłowe autorstwo listu potwierdzają tacy wczesnochrześcijańscy pisarze jak Ireneusz z Lyonu, Klemens z Aleksandrii, Tertulian czy Orygenes. Mimo to, począwszy od XIX w., wielu uczonych podaje w wątpliwość autentyczność listu. Równie liczni są ci, którzy opowiadają się za jego autentycznością. Ponieważ, jak dotąd, nie przedstawiono rozstrzygających argumentów przemawiających przeciwko Pawłowemu autorstwu, na potrzeby niniejszego artykułu przyjmuję, że list wyszedł spod ręki Pawła. Jeśli chodzi o hymn w Kol 1,15-20, to, choć wielu uczonych jest zdania, że autor listu przytacza tutaj jakiś wcześniejszy materiał, przyjmuję, że tak redakcyjnie jak i interpretacyjnie stanowi on integralną część Listu do Kolosan; jak pisze James Dunn: „It is always possible that Paul himself became lyrical” (Dunn, 1996, s. 84). Argumenty przemawiające za Pawłowym autorstwem hymnu przedstawia w swoim komentarzu David E. Garland (Garland, 1998, s. 82–85). Od siebie możemy dodać, że argumentem przemawiającym za tym, że tak redakcyjnie jak i interpretacyjnie hymn stanowi integralną część Listu do Kolosan, jest oczywiste podobieństwo fraz: ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησεν πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι (1,19) oraz ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς (2,9).

odkupienia. Padają tam odnoszące się do Chrystusa słowa: „...który jest ἀρχή”². Rzeczownik ἀρχή tłumaczony jest najczęściej w polskich przekładach przez „początek”³, w angielskich zaś przez *beginning*⁴, zgodnie z pierwszym znaczeniem tego wyrazu w słowniku Liddella-Scotta (Liddell, Scott, Jones, McKenzie, 1996, s. 252). Takie tłumaczenie terminu ἀρχή jest niewątpliwie właściwe. Najbliższy kontekst wygląda bowiem następująco: „On sam jest Głową [ἡ κεφαλή] ciała – Kościoła, który jest ἀρχή, pierworodnym [πρωτότοκος] spośród umarłych, aby stał się pierwszy [πρωτεύων] we wszystkim” (w.18). Następujący bezpośrednio po ἀρχή rzeczownik πρωτότοκος oraz imiesłów πρωτεύων wskazują jednoznacznie na „inicjalne” znaczenie ἀρχή (Barth, Blanke, 1994, s. 208)⁵. W klasycznym komentarzu do Listu do Kolosan J. B. Lightfoot wynotował znaczenia, jakie ma właśnie w tym miejscu ἀρχή tłumaczona jako *beginning* (Lightfoot, 1875, s. 223)⁶. A jednak, jak postaram się wykazać, tłumaczenie określającego Chrystusa terminu ἀρχή przez „początek” nie wyczerpuje bogactwa znaczeniowego tego słowa.

POJĘCIE APXH W FILOZOFII GRECKIEJ

Jońscy filozofowie przyrody poszukiwali substancji, zasady, fundamentu całego bytu. Przedmiot swoich poszukiwań nazwali ἀρχή (pierwszy, jak się wydaje, użył tego terminu w tym znaczeniu Anaksymander; Reale, 1999, s. 76). Termin ἀρχή przestał oznaczać już tylko „początek”, ale wzbogacił się o znaczenie „zasady bytu” (*first principle, element*; Liddell, Scott, i in. 1996, s. 252). Według definicji proponowanej przez Giovanniego Reale ἀρχή jest: „a) Źródłem, czyli początkiem rzeczy; b) ujęciem lub ostatecznym kresem rzeczy; c) trwałą podporą rzeczy (używając późniejszego terminu można by powiedzieć substancją)”. Reale dodaje: „Krótko mówiąc: »zasadą« (*principium, arché*) jest to, z czego się rzeczy

2 Gr. ὅς ἐστιν ἀρχή. Pojawiające się w tekście fragmenty tekstów starożytnych podaję w moim tłumaczeniu, korzystając jednak z dobrych, istniejących przekładów.

3 Np. Biblia Poznańska, Biblia Tysiąclecia, Biblia Warszawska, Biblia Warszawsko-Praska, Przekład Nowego Świata.

4 Np. American Standard Version, English Standard Version, King James Version, New American Standard Bible, New Revised Standard Version.

5 W Rdz 49,3 (LXX) Jakub zwraca się do Rubena słowami: „Rubenie, synu mój pierworodny [πρωτότοκος μου], tys moją mocą i początkiem [ἀρχή] moich dzieci”.

6 „The word ἀρχή here involves two ideas: (1) Priority in time; Christ was the first-fruits of the dead, ἀπαρχή (1 Cor. xv. 20, 23); (2) Originating power; Christ was also the source of life, Acts iii. 14 ὁ ἀρχηγός τῆς ζωῆς; comp. Acts v. 31, Heb. ii. 10. He is not merely the *principium principiatum* but the *principium principians*”.

wywodzą, dzięki czemu są, w co się rozpadną” (Reale, 1999, s. 76) ⁷. Jest to definicja pokrywająca się z tym, jak określił naturę (φύσις) Marek Aureliusz, pisząc: „O naturo, z ciebie wszystko, w tobie wszystko, ku tobie wszystko” (ὦ φύσις, ἐκ σοῦ πάντα, ἐν σοὶ πάντα, εἰς σὲ πάντα; *Med.* 4,23).

Otóż wydaje się, że znaczenie terminu ἀρχή, użytego w Kol 1,18 w odniesieniu do Jezusa, nie ogranicza się do „początku”, ale ma również konotacje odpowiadające filozoficznemu znaczeniu tego wyrazu (Adamczewski, 2006, s. 206)⁸. Świadczy o tym przede wszystkim szerszy kontekst, w jakim słowa te się pojawiają.

JEZUS W KOL 1,15-20 OPISANY W KATEGORIACH WŁAŚCIWYCH FILOZOFICZNEJ APXH

Nieco wcześniej Jezus jest opisany jako Ten, „w którym wszystko zostało stworzone [ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα]” (w. 16). Chwilę potem pada podobne w treści stwierdzenie, że „wszystko w Nim ma istnienie [τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν]” (w. 17). Chrystus jawi się tutaj jako fundament całego stworzenia, rzeczywistość, z której wszystko, co jest (τὰ πάντα), czerpie swoje istnienie (Garland, 1998, s. 89)⁹. Pierwszy czasownik ἐκτίσθη (aoryst) odsyła nas do jednorazowego aktu stworzenia „na początku” (Lightfoot, 1875, s. 217; Barth, Blanke, 1994, s. 198)¹⁰, drugi zaś, συνέστηκεν (*perfectum* o znaczeniu prezentycznym) odsyła do stanu obecnego, „wiecznej teraźniejszości” (Barth, Blanke, 1994, s. 199)¹¹. Łatwo zauważyć, że te określenia Jezusa korespondują z punktem „c” definicji ἀρχή Realego, gdzie ἀρχή jest określona jako „trwała podpora rzeczy” („permanente sostegno delle cose”). Określenie Jezusa, jako tego, w którym τὰ πάντα συνέστηκεν, przywodzi na myśl także słowa Marka Aureliusza: ὦ φύσις [...] ἐν σοὶ πάντα.

7 W oryginale włoskim definicja ta brzmi następująco: „a) fonte o scaturigine delle cose, b) foce o termine ultimo delle cose, c) permanente sostegno (sostanza, diremmo con termine posteriore) delle cose”.

8 B. Adamczewski pisze: „W Kol 1,18b słowo *archē* można [...] tłumaczyć również jako »zasada«” oraz „Chciał bowiem podkreślić [*scil.* autor listu], iż Chrystus dzięki swemu powstaniu z martwych jest nie tylko pierwszym reprezentantem nowej, wskrzeszonej ze śmierci do życia ludzkości (por. 1 Kor 15,23), ale także jej typem, wzorem i pośrednią przynajmniej racją istnienia”. Autor komentarza nie rozwija jednak tej myśli ani nie podaje żadnych argumentów przemawiających za takim rozumieniem tego terminu. W pozostałych, znanych mi komentarzach Listu do Kolosan nie spotkałem się z propozycją filozoficznego rozumienia ἀρχή.

9 Jezus jest przedstawiony tu jako „the controlling principle of all creation”; „Christ has precedence over all things in terms of time and status and is a kind of divine glue or spiritual gravity that holds creation together”.

10 „Ἐκτίσθη describes the definite historical act of creation”.

11 „The perfect *ektistai* does not change anything in this concept, but does not permit this unique creative act of God to be concluded in the far-distant past”.

Między tymi wyrażeniami padają jeszcze inne słowa, które pozwalają dostrzec filozoficzny wymiar znaczeniowy ἀρχή w Kol 1,18. Czytamy: „Wszystko przez Niego i ku Niemu jest stworzone [τὰ πάντα δι’ αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται]” (w.16). O ile w δι’ αὐτοῦ można widzieć paralelę z ἐν αὐτῷ, to wyrażenie εἰς αὐτόν wprowadza nowy wątek, również konceptualnie analogiczny do filozoficznej definicji ἀρχή. Przyimek εἰς z akusatiwem ma tutaj znaczenie dyrektywne¹². Jezus jest celem stworzenia. Koresponduje to punktem „b” definicji Realego, czyli ἀρχή określonej jako „ujście, lub ostateczny kres rzeczy” („foce o termine ultimo delle cose”), co z kolei pokrywa się z tym, co powiedział Marek Aureliusz o naturze: ... εἰς σὲ πάντα oraz, przede wszystkim, z Arystotelesową (*Metafizyka*, A 3, 983b) definicją ἀρχή jako tego, „w co [εἰς ὃ] wszystkie byty się w końcu rozpadają”.

A zatem, zanim w Kol 1,18 Jezus zostaje nazwany ἀρχή, czytamy, że wszystko w Nim ma istnienie i do Niego zmierza, co znajduje korespondencję w punktach „b” i „c” definicji ἀρχή zaproponowanej przez Realego¹³. W moim przekonaniu wystarczy to, by widzieć w ἀρχή w Kol 1,18 nie tylko „początek”, ale również „zasadę”. Dostrzec można jednak jeszcze co najmniej dwie inne okoliczności, które uprawdopodobniają „filozoficzne” odczytanie terminu ἀρχή.

12 Oczywiście wyrażenie εἰς αὐτόν teoretycznie mogłoby mieć znaczenie lokatywne. Biorąc jednak pod uwagę to, że w całym tym fragmencie pojawiają się lokatywne przyimki ἐν, oraz że mamy w Nowym Testamencie miejsca, gdzie εἰς jednoznacznie odnosi się do Jezusa jako do τέλος (np. 1Kor 8,6: ἐξ οὗ τὰ πάντα καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν), możemy powtórzyć za J.B. Lightfootem (1875, s. 221): „All things must find their meeting-point, their reconciliation, at length in Him”.

13 Choć w Kol 1,15-20 nie ma żadnego wyrażenia analogicznego do Arystotelesowego „z czego” (ἐξ οὗ) czy Marka Aureliusza „z ciebie” (ἐκ σοῦ), a więc do punktu „a” definicji Realego, to jednak również i tego wymiaru znaczeniowego można się w tym fragmencie domyślać, jak tego chce Lightfoot (1875, s. 221): „...in Him, from whom they took their rise – in the Word as the mediatorial agent, and through the Word in the Father as the primary source. The Word is the final cause as well as the creative agent of the Universe”. Również to, że Jezus jest nazwany „pierwszym” (πρωτότοκος oraz πρωτεύων), nie stoi w sprzeczności z filozoficznym znaczeniem ἀρχή; jak pisze Giovanni Reale w piątym tomie swojej *Historii Filozofii Starożytnej* (słownik), „pierwszy [πρῶτος] jest synonimem *arché*, przasady” (Reale, Radice, 2002, s. 170); por. „Zasadą jest to, co jest pierwsze, i to, co jest pierwsze jest zasadą [ἢ τε γὰρ ἀρχὴ πρῶτον καὶ τὸ πρῶτον ἀρχή]” (Arystoteles, *Topiki* Δ 7, 121b); „Zasadą wszystkich rzeczy jest to, w czym wszystkie partycypują. Ale wszystkie rzeczy partycypują jedynie w Pierwszym [πάντων γὰρ ἀρχή ἐστὶν ἣς πάντα μετέληφε· μετέληφε δὲ μόνου πάντα τοῦ πρώτου]” (Proklos, *Elementy teologii* 100). Jeśli chodzi o szerszą formułę, por. np. Muzajos u Diogenesa Laertiosa: „Z jednego wszystko powstaje i w to samo się rozpadnie [ἐξ ἐνὸς τὰ πάντα γίνεσθαι καὶ εἰς ταῦτόν ἀναλύεσθαι]” (1,3,5-6); „Istnieje zatem pięć przyczyn, jak mówi Platon: »to z czego«, »to, przez co«, »to w czym«, »to do czego«, i »to ze względu na co«” („Quinque ergo causae sunt, ut Plato dicit: id ex quo, id a quo, id in quo, id ad quod, id propter quo”) (Seneka, *Listy* 65,8); zob. Barth, Blanke, 1994, s. 197–198; Rodziewicz, 2012, s. 43–45.

„FILOZOFIA OPARTA NA ŻYWIOLACH” JAKO NEGATYWNA ALTERNATYWA DLA CHRYSYTA

W Kol 2,8 czytamy: „Baczcie, aby kto was nie zagarnął w niewolę przez filozofię [φιλοσοφία] będącą czczym oszustwem, opartą na ludzkiej tylko tradycji, na żywiołach świata [κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου], a nie na Chrystusie”. Φιλοσοφία to *hapax legomenon* nie tylko w Nowym Testamencie, ale w całej greckiej Biblii. A zatem, już w następnym rozdziale pada słowo, które automatycznie przywołuje na myśl tradycję filozoficzną! Co więcej, niezależnie od tego, o jaką konkretnie „filozofię” tutaj chodzi, Paweł mówi, że jest to filozofia oparta „na żywiołach świata” (κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου). O jakie „żywioły” może tutaj chodzić? Uczni dalecy są od jednomysłności (Adamczewski, 2006, s. 251–254). Spośród wielu możliwych hipotez najprostsza jest hipoteza kosmologiczna: „Słowo *stoicheia* oznacza w Kol 2,8 podstawowe elementy składowe świata, od czasów Empedoklesa identyfikowane w greckiej tradycji filozoficznej jako: ziemia, powietrze, ogień i woda (por. Mdr 7,17; 19,18; 4 Mch 12,13; 2 P 3,10.12)” (Adamczewski, 2006, s. 253; Langkammer, 2002, s. 64–65). Otóż tak pojmowane „żywioły” to klasyczne przykłady filozoficznych ἀρχαί. I tak, Tales twierdził, że ἀρχή jest woda (ὕδωρ), Anaksymenes, że powietrze (ἀήρ), Ksenofanes, że ziemia (γῆ), Heraklit zaś, że ogień (πῦρ). A zatem negatywną alternatywą dla Chrystusa nazwanego chwilę wcześniej ἀρχή jest filozofia oparta na „żywiołach”¹⁴. Co interesujące, bezpośrednio potem Paweł podaje uzasadnienie swoich słów: ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς (Kol 2,9). Chociaż trudno postawić znak równości między πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος a ἀρχή filozofów, to jednak samo pojęcie πᾶν τὸ πλήρωμα przywołuje na myśl pojawiające się w hymnie cztery razy, odnoszące się do rzeczywistości stworzenia τὰ πάντα, konceptualnie związane z ἀρχή. Co jednak istotniejsze, istnieje oczywista paralela między ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς (Kol 2,9) i ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησεν πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι z hymnu (Kol 1,19)¹⁵. Chrystus jest Tym, który jednocześnie jest „obrazem niewidzialnego Boga” (εἰκὼν τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου) oraz „pierworodnym wobec wszelkiego stworzenia” (πρωτότοκος πάσης κτίσεως) (Kol 1,15).

PAWEŁ JAKO OSOBA OBEZNANA Z FILOZOFICZNĄ KOINÉ

Paweł, mimo że faryzeusz, był człowiekiem obeznanym z grecką *paidejā*. W Liście do Koryntian cytuje komika Menandra (15,33), w przypisywanym mu Liście do Tytusa znajdujemy cytaty z Epimenidesa (1,12), w mowie wygłoszonej

14 Za tę obserwację dziękuję dr. Filipowi Doroszewskiemu z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

15 Zob. przyp. 1.

przez apostoła na ateńskim Areopagu autor Dziejów wkłada w jego usta cytaty z astronomicznego, poematu *Phainόμενα* poety hellenistycznego Aratosa z Soloi (17,28). Co więcej, Paweł to jedyna postać w Nowym Testamencie, która *explicite* ma coś wspólnego z filozofią grecką. W Dziejach Apostolskich czytamy, że, gdy Paweł przebywał w Atenach, rozmawiał codziennie z ludźmi na agorze (17,17), jawiąc się jako ten, który chce wprowadzić do Aten nowe bóstwa, w czym przypomina Sokratesa (Jipp, 2012, s. 569–575). Czytamy też, że „niektórzy z filozofów epikurejskich i stoickich [τινὲς δὲ καὶ τῶν Ἐπικουρείων καὶ Στωϊκῶν φιλοσόφων¹⁶] rozmawiali z nim [...]. Zabrali go i zaprowadzili na Areopag, i zapytali: »Czy moglibyśmy się dowiedzieć, jaką to nową naukę głosisz?« (17,18-19). Paweł jawi się zatem jako osoba obeznana z tzw. filozoficzną *koiné* swoich czasów.

Reasumując, istnieją powody, by przypuszczać, że na poziomie *intentio auctoris* odnoszący się do Jezusa w Kol 1,18 wyraz ἀρχή nie oznacza tylko „początku”, ale ma także konotacje związane z filozoficzną definicją tego wyrazu.

INTERPRETACJA TEOLOGICZNA: CHRYSTUS JAKO ΑΠΕΙΡΟΝ ΑΝΑКСΥΜΑΝΔΡΑ

Przedstawione wyżej rozważania miały mieć w mojej intencji charakter badania historycznego – starałem się wykazać, że na poziomie *intentio auctoris* wyraz ἀρχή ma również znaczenie filozoficzne. W tym miejscu można się jednak pokusić o interpretację teologiczną: Skoro Jezus jest również filozoficzną ἀρχή, to jakiej ἀρχή ze znanych nam antycznych propozycji konceptualnie mógłby On (tak jak jest przedstawiony w Kol 1,15-20) najbardziej odpowiadać? Wykluczysz „żywoły kosmos”, którym Jezus jest przeciwstawiony w Kol 2,8, spośród ἀρχαί starożytnych filozofów najciekawszą propozycją wydaje się *apeiron* (ἄπειρον) Anaksymandra rozumiany nie przestrzennie, ale, zgodnie z interpretacją autorów klasycznej *Filozofii przedsokratejskiej* G.S Kirka, J.E. Ravena i M. Schofielda, substancjalnie i jakościowo (Kirk, Raven, Schofield, 1999, s. 11). *A-peiron* oznaczałoby zatem „nie-określone”, „nie-definiowalne”. Jak piszą autorzy *Filozofii przedsokratejskiej*: „Pierwotna substancja [scil. Anaksymandra] byłaby więc nieokreślona, nie przypominająca żadnej substancji ukształtowanego już świata” (tamże, s. 118;

16 Φιλόσοφοι to *hapax legomenon* w Nowym Testamencie. Wspomniana wyżej φιλοσοφία (Kol 2,8) oraz φιλόσοφοι (Dz 17,18) to jedyne miejsca w Septuagincie i Nowym Testamencie, gdzie pojawia się temat φιλοσοφ-.

por. Reale, 1999)¹⁷. Również Chrystus, choć z jednej strony jest „Pierworodnym wobec każdego stworzenia”, która to formuła podkreśla jego związek ze stworzeniem, to przecież jednocześnie jest „obrazem Boga niewidzialnego” (εἰκὼν τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου), co rozstrzyga o Jego paradoksalnej, absolutnej inności od wszystkiego, co stworzone.

17 *A-peiron* oznacza coś co pozbawione jest *peras*, to znaczy granic, i determinacji nie tylko zewnętrznych, ale i wewnętrznych. W pierwszym wypadku *apeiron* oznacza coś nieskończonego przestrzennie i nieskończonego co do wielkości, tzn. nieskończoność ilościową; w drugim natomiast coś nieokreślonego pod względem jakości, a więc nieokreśloność jakościową. Bezkres Anaksymandra musiał posiadać, przynajmniej *implicite*, obydwie te cechy” (Reale, 1999, s. 82).

Bibliografia:

- Adamczewski, B. (2006). *List do Filemona i List do Kolosan* (Nowy Komentarz Biblijny). Częstochowa: Edycja Świętego Pawła.
- Barth, M., Blanke, H. (1994). *Colossians. A New Translation with Introduction and Commentary* (AncB). New York: Doubleday.
- Dunn, J.D.G. (1996). *The Epistles to the Colossians and to Philemon. A Commentary on the Greek Text* (NIGTC). Grand Rapids: William B. Eerdmans.
- Garland D.E. (1998). *Colossians and Philemon* (NIV Application Commentary). Grand Rapids, Michigan: Zondervan.
- Jipp, J.W. (2012). Paul's Areopagus Speech of Acts 17:16–34 as Both Critique and Propaganda. *Journal of Biblical Literature*, 131, 567–588.
- Kirk, G., Raven, J., Schofield, M. (1999). *Filozofia przedsokratejska. Studium krytyczne z wybranymi tekstami*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Langkammer, H. (2002). *List do Kolosan*, Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Liddell, H.G., Scott, R., Jones, H.P., McKenzie R. (1996). *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
- Lightfoot, J.B. (1875). *Saint Paul's Epistles to the Colossians and to Philemon: a revised text with introductions, notes, and dissertations*, London: Macmillan.
- Reale, G. (1987). *Storia della filosofia dalle origini a oggi*. Tom I: *Dai presocratici ad Aristotele*. Milano: Vita e pensiero.
- Reale, G. (1999). *Historia Filozofii Starożytnej*. Tom I: *Od początków do Sokratesa*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Reale, G., Radice, R. (2002). *Historia Filozofii Starożytnej*. Tom V: *Słownik, Indeksy i Bibliografia*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Rodziewicz, A. (2012). *Idea i forma. O fundamentach filozofii Platona i presokratyków* Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

JESUS, AS PHILOSOPHICAL ARCHÉ IN COL 1:18

SUMMARY

The word arché, by which Jesus is in Col 1:18 described, is most often interpreted and translated as “beginning”. There are however hints that arché also bears connotations to arché defined as philosophical principle. It is supported by: 1) depiction of Jesus in Col 1:15-20 in categories appropriate for philosophical arché; 2) invocation in Col 2:8 of „philosophy according to the elements of the world” as a negative alternative for Christ; 3) the fact that, Paul possessed at minimum elementary knowledge of Greek philosophy.